

Скрипник В. Л.,*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського*

ПОСЛУГИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Анотація. Стаття присвячена визначенню правової природи й істотних ознак послуги як правової категорії. Досліджено методологічні підходи до вивчення послуг як об'єкта цивільних прав. Установлено, що послуга – це правомірна діяльність, яка спрямована на сприяння вилученню корисних властивостей уже наявного об'єкта або на недопущення настання негативних наслідків для замовника послуги. Доведено, що послуги як об'єкт цивільних прав виникають унаслідок цільової діяльності, спрямованої на виконання замовлення контрагента.

Ключові слова: послуга, цивільні правовідносини, договір, Цивільний кодекс України, об'єкт цивільних прав, суб'єктний склад.

Постановка проблеми. У Цивільному кодексі України (далі – ЦК) у системі об'єктів цивільних прав уперше як самостійний об'єкт у вітчизняному законодавстві розглядаються послуги. Послуги сьогодні є однією з найпоширеніших правових категорій у цивільному обороті. Це поняття є однією із провідних категорій у мові, яку використовує законодавець. І це не випадково, оскільки надзвичайно бурхливий розвиток суспільних відносин, пов'язаних із наданням послуг, зумовлює і потребу їх належної регламентації. ЦК України регламентує значну кількість самостійних договорів (доручення, комісії, перевезення, зберігання, охорони та ін.), об'єктом яких є саме послуги.

Проте невизначеність у законодавстві поняття послуги як об'єкта цивільних прав створює неоднозначність їх розуміння в теорії та зумовлює помилкове тлумачення на практиці правових норм, які регламентують порядок надання окремих видів послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У цивілістичній літературі зроблені перші кроки щодо дослідження послуг як об'єкта цивільних прав із загальнотеоретичних позицій. Незважаючи на звернення до цієї проблематики низки вчених (В. Васильєва, А. Герц, О. Дзера, Н. Кузнецова, В. Луць, Р. Майданик, І. Спасибо-Фатєєва, Н. Федорченко та ін.), окремі питання правового регулювання послуг як об'єкта цивільних прав залишаються без однозначного вирішення і детально не висвітлені. Визнаючи наукову і практичну цінність уже проведених досліджень, водночас необхідно зауважити, що сьогодні повною мірою не реалізований науковий підхід щодо комплексного оцінювання послуг як об'єкта цивільних прав та їх правового регулювання.

Метою статті є з'ясування правової природи та найістотніших ознак послуги як правової категорії, проведення чіткої ідентифікації послуг у системі об'єктів цивільних прав і виявлення специфіки правовідносин, предметом яких є послуги.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цивільному законодавстві України, як і в законодавстві більшості пострадянських республік, поняття послуги як об'єкта цивільних прав

безпосередньо відсутнє, проте в статті «Договір про надання послуг» наводиться поняття договору про надання послуг.

До договорів про надання юридичних і фактичних послуг належать транспортні договори (перевезення, буксирування, транспортного експедирування, експлуатації під'їзних шляхів та ін.) доручення, комісії, консигнації, зберігання, охорони, факторингу, страхування, банківської гарантії, на розрахунково-касове обслуговування тощо.

Об'єктом цієї групи договорів є послуги [1, с. 245].

Саме особливість такого об'єкта – послуги – об'єднує наведені групи зобов'язань в окремий вид цивільно-правових договорів. Незважаючи на появу в ЦК України окремого розділу, присвяченого договорам про надання послуг, і розгляд послуги як окремого самостійного об'єкта цивільних прав, саме поняття «послуга» законодавець не наводить.

Вивчення послуг як об'єкта цивільних прав може відбуватися за різними методологічними підходами. На підставі аналізу правової системи всіх цивільно-правових договорів про надання послуг можна спробувати виявити загальні, характерні риси послуг і побудувати універсальне поняття послуги, а також визначити її елементи і специфіку, яка зумовлена особливостями того чи іншого договору.

Проте вразливістю такого підходу є певні труднощі, пов'язані з аналізом величезної кількості іменних та безіменних договорів із надання послуг, і труднощі, пов'язані з можливістю побудови оптимальної моделі цієї правової категорії.

Інший шлях орієнтований на аналіз доктринальних і правових конструкцій об'єкта цивільних прав і дослідження загальної частини інституту договірних зобов'язань та створення загальної моделі послуги, яка не залежатиме від специфіки того чи іншого зобов'язання з надання послуг.

Очевидно, що саме оптимальне поєднання цих підходів дозволить досягти поставленої мети.

У 70–80 рр. минулого століття розгорнулася широка дискусія щодо перспектив розвитку законодавства у сфері послуг. Варто звернути увагу на те, що розглядалися три концепції:

1) диференціальна, що передбачала видання спеціальних законів з окремих галузей сфери обслуговування (В. Язов, О. Садинов, Ю. Калмиков, М. Баріно);

2) інтегральна, суть якої зводилася до ідеї інтеграції в одному законі всієї охорони прав споживачів (В. Мозолін, А. Калбалкін);

3) гіпотеза спеціалізованих основ [2, с. 217].

Що ж потрібно розуміти під послугою? Якщо звернутися до походження цього слова, то під послугою зазвичай розуміється: 1) дія, вчинок, що дає користь, допомагає іншому; 2) робота, виконувана для задоволення чийх-небудь потреб; обслуговування [3, с. 346].

Серед консенсуальних контрактів у римському приватному праві схема *locatio – conductio* містила три різних види зобов'язань, які в сучасному праві належать до самостійних договорів (найм майна, найм послуг і підряд). Договір найму послуг (особистий найм) передбачав здійснення трудової діяльності, яку працівник зобов'язаний був виконати особисто в обмін на певну винагороду [4, с. 252].

Основні елементи цього давньоримського договору про надання послуг відображені і у вітчизняному законодавстві. Так, у ст. 40 пам'ятника вітчизняного права «Руська правда» згадується про договір поклажі і зазначається, що «той, у кого лежав товар, свідка не виставляє», оскільки він благодіяв і зберігав. Тобто поклажа вважалася радше побутовою послугою, ніж цивільно-правовим зобов'язанням [5, с. 12].

Особливості укладення договору поклажі існували і на українських землях, де велике значення мала звичаєво-правова регуляція процедури укладання договору. Його правочинність визначалася наявністю обов'язкових атрибутів і здійсненням певних обрядодій. Договір особистого найму мав ураховувати попит, пропозицію і певну обрядовість: молитва, рукобиття, могорич, чаювання, завдаток [6, с. 9].

У Загальному цивільному уложенні Австрійської імперії 1811 р., дія якого поширювалася на західноукраїнські землі, у гл. 26 «Про оплаті договори особистих послуг», у ст. 1151 договір щодо найму послуг розмежовується на власне договір щодо надання послуг і договір на виготовлення якогось твору за певну грошову винагороду, тобто договір підряду [7, с. 1123].

Сучасні договори про надання послуг є результатом розвитку інституту договору особистого найму.

Послуги як об'єкт цивільних прав були проігноровані законодавцем і в Цивільному кодексі (далі – ЦК) Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) 1922 р. і в ЦК УРСР 1963 р.

Ще до легалізації в цивільному законодавстві послуг як самостійного об'єкта цивільних прав В. Луць зазначав, що результат діяльності щодо надання послуг полягає в самому наданні послуг (тобто діяльності). Під час надання послуг продається не сам результат, а дія, яка до нього привела [8, с. 572].

За відсутності легального визначення послуги сучасні науковці пропонують своє бачення цього поняття.

На думку В. Васильєвої, послуга – це вид суспільного блага, за допомогою якого задовольняються потреби внаслідок вчинення суб'єктом дій (здійснення діяльності), у корисних властивостях яких і полягає суб'єктивний інтерес особи [9, с. 95].

Послугу визначають у вигляді певної правомірної операції, тобто у вигляді низки доцільних дій виконавця або в діяльності, що є об'єктом зобов'язання, яка має нематеріальний ефект, несталі речовий результат або уречевлений результат, пов'язаний з іншими договірними відносинами, і характеризується властивостями здійсненості, невід'ємності від джерела, миттєвої споживаності, неформалізованості її якості [10, с. 217].

Окремі вітчизняні вчені під послугами розуміють такі об'єкти цивільних правовідносин, які здійснюються за допомогою конкретних дій, виконання яких мають певну мету, спрямовані на задоволення певних нематеріальних потреб [11, с. 71]. Така дефініція нам не здається вдалою, оскільки по суті йдеться не про поняття послуги як окремої правової категорії, а про її «здійснення», тобто допускається змішування поняття «об'єкт»

і «здійснення об'єкта». Не можна вважати вдалими і словосполучення «здійснення об'єкта».

Як ознаку послуги вирізняють негарантованість результату деяких послуг (медичних, правових) [12, с. 515]. На нашу думку, негарантованість результату не можна вважати ознакою будь-якої послуги, як і будь-якого цивільно-правового договору, оскільки ця правова категорія перебуває в дещо іншій площині – не в правовій характеристиці об'єкта, а у виконанні зобов'язання, пов'язаного із цим об'єктом. Немає підстав вести мову про гарантованість (чи негарантованість) виконання будь-якого цивільно-правового договору, наприклад, купівлі-продажу, найму, позики тощо.

Невиконання договірних зобов'язань може бути пов'язане як безпосередньо з винною (чи навіть безвинною) поведінкою контрагента, так і з обставинами, які від нього не залежать (непереборна сила, казус). Тому в разі невиконання договору йдеться не про «гарантованість» чи «негарантованість договору», а про гарантії захисту інтересів кредитора в разі порушення договірних умов, тобто про гарантії відшкодування збитків чи упущеної вигоди контрагенту.

Послуга – це діяльність, яка спрямована не на створення якогось матеріалізованого об'єкта, мета послуги – сприяти вилученню корисних властивостей вже наявного об'єкта, не допустити настання негативних наслідків для замовника послуги. Ця діяльність щодо сприяння становить цінність для особи, якій надається послуга, що споживається водночас з її наданням.

У чинному законодавстві об'єкти класифіковані за різними критеріями, передусім за їхніми властивостями.

У літературі пропонується поділити договори про надання послуг на: 1) договори, в яких позитивний результат діяльності виконавця не охоплюється предметом договору і перебуває за межами договірної зобов'язання (договір на надання юридичних послуг, щодо представлення інтересів у суді); 2) договори, що своїм предметом охоплюють і результат діяльності (договір перевезення, зберігання) [13, с. 155].

Така класифікація не впливає на правову природу об'єкта правовідносин – послуги. Для послуги як об'єкта цивільних прав характерно, що вона може як мати зречевлену форму, так і не набувати такої форми. Якщо послуга пов'язана з незречевленою формою, вона є водночас і процесом свідомої діяльності, і продуктом такої діяльності, набуваючи схожості з підрядом. За відсутності зречевленого результату така діяльність є типовою послугою як самостійний об'єкт цивільних правовідносин.

Властивості об'єктів цивільних прав зумовлені тими інтересами, які вони повинні задовольняти. Задоволення інтересу може бути пов'язане з:

а) природними властивостями об'єкта (наприклад, речі, яку споживають чи використовують; інформація, знання якої дозволяє в результаті отримання нових знань про предмет чи явище переформатувати уявлення і набути користі);

б) корисними властивостями, які як самостійний об'єкт з'являються в результаті укладеного договору як наслідок виконаної роботи чи наданої послуги.

Для послуги як для об'єкта цивільних прав характерною особливістю є не лише її зміст, а і суб'єкт, який надає цю послугу. У формуванні змісту послуги беруть участь обидва учасники відносин правовідносин, лише за погодження

істотних умов надання послуги вона є об'єктом цивільних правовідносин. У законодавстві передбачена презумпція особистого виконання договору про надання послуг. Важливою характеристикою послуги, що визначає його ціннісну вартість, є виконавець послуги. Для послуги як об'єкта цивільних прав важливим є її «носіє», тобто, хто саме надаватиме ту чи іншу послугу. Скажімо, у речових правовідносинах належність матеріального об'єкта тому чи іншому суб'єкту цивільних правовідносин зазвичай не має значення, оскільки цінність об'єкта визначається не належністю його конкретній особі, а суто самим об'єктом. Що стосується вартості послуги, то залежно від її носія визначається і товарна цінність такої послуги, і взагалі потреба в ній.

На відміну від інших об'єктів, які мають матеріальну субстанцію і існують у світі об'єктивно, незалежно від ставлення до них суб'єктів цивільних правовідносин, послуги як об'єкт виникають лише внаслідок цільової діяльності на замовлення контрагента. Окремі послуги як об'єкт цивільних правовідносин можуть набувати унікальної правової природи. Можна підтримати висновок Ю. Заїки, що в правовідносинах, де об'єктом є послуги з охорони фізичної особи, об'єкт договору й один із суб'єктів договору можуть збігатися [14, с. 136]. Тобто це парадоксальне положення не відповідає класичному твердженню, що об'єкт повинен бути протиставлений суб'єкту.

О. Кохановська слушно зазначає, що інформацію як об'єкт цивільного права розглядають у таких проявах: як особисте немайнове благо, як результат інтелектуальної діяльності і як інформаційний продукт, ресурс, документ, тобто об'єкт, який може бути інформаційним товаром і предметом будь-яких правочинів, з урахуванням особливостей і специфіки його як об'єкта особливого роду [15, с. 269].

Отже, необхідно відмежовувати послугу як самостійний об'єкт цивільних прав і результат цієї послуги як самостійний об'єкт цивільних прав у вигляді, наприклад, інформації. Критерієм такого розмежування є мета, заради якої контрагент вступає в цивільні правовідносини. Отримати послугу, наприклад, зі зберігання, чи результат такої послуги, наприклад, інформацію.

Цілком слушним є і твердження О. Харитоновой й О. Харитоновой стосовно того, що в деяких цивільних відносинах може існувати комплексний предмет, який стосується речей і дій або дій і результатів дій [16, с. 107].

Послуга не існує абстрактно, це об'єктивна правова категорія, яка характеризується низкою ознак. Оскільки послуга як об'єкт властива лише для відносних правовідносин, то визначення в договорі всіх необхідних ознак, які характеризують послугу, яка повинна бути надана, зумовлюють і належність виконання, яке завдяки природі послуги може передбачати як досягнення певного визначеного результату (перевезення вантажу певним транспортом, у певні строки, у певний пункт призначення), так і відсутність визначеного результату (надання юридичних, освітніх послуг). Незалежно від об'єкта виконавець несе відповідальність, якщо надана послуга не відповідає умовам договору (скажімо, репетитор не ознайомив учня з усією навчальною програмою, передбаченою договором, або зменшив кількість годин та ін.).

Послуга як об'єкт характеризується низкою ознак – строком виконання, суб'єктом виконання, змістом послуги, спо-

собом виконання, обмеженням щодо особи, яка може надати послугу. Строк (термін) виконання у відносних зобов'язаннях може набувати характеру істотної умови договору (як початок надання послуги, так і строк припинення послуги).

У ст. 901 ЦК України платність послуги презюмується, оскільки обов'язок сплатити за послугу в замовника не виникає лише тоді, коли це прямо передбачено в договорі. Ціна послуги як об'єкта цивільних прав є важливою умовою договору, проте відсутність еквівалентності не змінює правової природи об'єкта, оскільки послуги можуть надаватися і безоплатно, не змінюючи свого цивільно-правового характеру.

Залежно від правового режиму послуги поділяються на публічні та приватні. За метою ці різновиди послуг тождесні: призначення кожної – задоволення потреб замовника, проте правова регламентація їх різна, що впливає не лише на елементи послуги, зміст договору, пов'язаного з наданням послуги, а і на суб'єктний склад виконавця.

Послуга зазвичай повинна бути спрямована на певний об'єкт матеріального світу (зберігання чи охорона речей, перевезення вантажу), проте це не виключає існування послуги в «чистому вигляді» (юридичні, освітні тощо).

Викликає сумнів справедливості універсального твердження, що результат послуги – це корисний ефект дій послугодавача, який є нетривалим у часі [17, с. 91], оскільки можна навести приклад послуг, результатами яких замовник користується постійно, оскільки сама природа певної послуги наділяє її такою властивістю.

Правовий режим послуги як об'єкта цивільних прав охоплює поняття та зміст послуги, яка може надаватися, особливості суб'єктного складу виконавців, процедуру надання тієї чи іншої категорії послуг.

Висновки. Послуга – це правомірна діяльність, яка спрямована на сприяння вилученню корисних властивостей уже наявного об'єкта або на недопущення настання негативних наслідків для замовника послуги. Ця діяльність щодо сприяння становить цінність для особи, якій надається послуга, що починає споживатися водночас з її наданням. Головною властивістю послуги є можливість задовольняти певні потреби. За відсутності цієї ознаки діяльність не може розглядатися як послуга.

Оплатні послуги можуть бути об'єктом цивільних прав лише у відносних правовідносинах, в яких послуга є водночас і об'єктом зобов'язання, і об'єктом цивільних прав, на який спрямоване виконання зобов'язання. У публічних договорах зазвичай відсутня презумпція надання послуги певною визначеною особою, оскільки контрагента цікавить саме послуга як об'єкт, на який спрямоване правовідношення і заради якого сторона і вступає в правовідносини.

На відміну від об'єктів матеріального світу, які існують об'єктивно і незалежно від учасників цивільних правовідносин, послуги як об'єкт цивільних прав виникають як результат цільової діяльності, спрямованої на виконання замовлення контрагента.

Адаптація та гармонізація вітчизняного законодавства у сфері надання послуг потребує перегляду й уточнення окремих нормативних положень (закріплення в законодавстві поняття «послуги», уточнення дефініцій «безоплатні послуги»), подальшого розроблення в цивілістичній доктрині вчення про об'єкти цивільних прав і про послуги як їхні складові частини.

Література:

1. Луць В. Контракти в підприємницькій діяльності : навчальний посібник. Київ : Юрінком-Інтер, 2008. С. 245.
2. Герц А. Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг : монографія. Хмельницький, 2015. С. 47.
3. Словник української мови: в 11 т. Т. 7. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
4. Санфилиппо Чезаре. Курс римського частного права : учебник / под ред. Д. Дождєва. Москва : БЕК, 2002. 400 с.
5. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1 / Ю. Білоусов та ін. Київ : Правова єдність, 2009. С. 12.
6. Івановська О. Звичаєве право в Україні. Етнографічний аспект. Київ, 2002. С. 9.
7. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1 / уклад. Ю. Білоусов та ін. Київ : Правова єдність, 2009. С. 1123.
8. Зобов'язальне право: теорія і практика : навчальний посібник / О. Дзера та ін. Київ : Юрінком-Інтер, 1998. С. 572.
9. Васильєва В. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг. Івано-Франківськ, 2006. С. 95.
10. Степанов Д. Услуги как объект гражданских прав. Москва : Статут, 2005. С. 217.
11. Святошнюк С. Послуги як об'єкти цивільних прав. *Вісник Одеського національного університету*. Правознавство. 2016. Т. 21. № 2 (29). С. 66–71.
12. Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав : монография / И. Спасибо-Фатеева и др. Харьков : Право, 2015. С. 515.
13. Федорченко Н. Договірні зобов'язання з надання послуг: проблеми теорії та практики : монографія. Київ, 2015. С. 155.
14. Заїка Ю. Договір охорони в системі цивільних договорів. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 136.
15. Кохановська О. Втілення та реалізація ідей розробників ЦК України щодо нормативного закріплення поняття та видів об'єктів цивільних прав. *Актуальні проблеми приватного права України : збірник статей*. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 269.
16. Харитонов Є. Цивільні правовідносини : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.
17. Гейнц Р. Послуга як об'єкт цивільних прав за Цивільним кодексом України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. статей*. Вип. 30. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. С. 86–93.

Скрыпник В. Л. Услуги как особый объект гражданских прав

Аннотация. Статья посвящена определению правовой природы и существенных признаков услуги как правовой категории. Исследованы методологические подходы к изучению услуг как объекта гражданских прав. Установлено, что услуга – это правомерная деятельность, которая направлена на содействие в извлечении полезных свойств уже существующего объекта или на недопущение наступления негативных последствий для заказчика услуги. Доказано, что услуги как объект гражданских прав возникают вследствие целевой деятельности, направленной на выполнение заказа контрагента.

Ключевые слова: услуга, гражданские правоотношения, договор, Гражданский кодекс Украины, объект гражданских прав, субъектный состав.

Skrypnyk V. Services as a special object of civil rights

Summary. The article is intended to define the legal nature and essential features of the service as a legal category. Methodological approaches to the study of service as an object of civil rights are explored. Found that service is rightful activity, which is aimed at promoting the removal of useful properties of an existing object or preventing the occurrence of negative consequences for the customer service. It is proved that services as an object of civil rights arise as a result of civil activity, aimed at fulfilling the order of the counterparty.

Key words: service, civil-law relations, treaty, Civil Code of Ukraine, civil rights object, subjective composition.